

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

АСОЦІАЦІЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
«ЄВРОРЕГІОН КАРПАТИ УКРАЇНА – КАРПАТСЬКА АГЕНЦІЯ
РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ»

ЛЬВІВСЬКЕ РЕГІОНАЛЬНЕ СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ
ТОВАРИСТВО «НАДСЯННЯ»

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «АРТ ОБОРОНА»

Лесь Курбас: театрально-мистецькі та історико-політичні горизонти

Збірник матеріалів Круглого столу

Львів 2021

УДК 792.075(477)(092)

ББК 85.334(4Укр)

Л 50

Редакційна колегія:

Куц Галина Михайлівна – голова редакційної колегії, доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, соціології та культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;

Поліщук Ігор Олексійович – член редакційної колегії, доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Рябченко Ольга Леонідівна – член редакційної колегії, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Леся Курбас: театральні-мистецькі та історико-політичні

Л 50 **горизонти:** збірник матеріалів Круглого столу / упоряд. Г. М. Куц. – Львів: Видавництво «Растр-7», 2021. – 72 с.

Збірник складено за матеріалами Круглого столу на тему: «Леся Курбас: театральні-мистецькі та історико-політичні горизонти», що відбувся 3 листопада 2021 року у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди.

Видано за проектом «Освітньо-мистецькі студії #Курбас_всюди», який реалізується та фінансується в рамках Програми підтримки міжрегіональної співпраці «Змінимо країну разом», що реалізується Асоціацією органів місцевого самоврядування «Євроорегіон Карпати – Україна» та фінансується за кошти обласного бюджету Львівської області.

УДК 792.075(477)(092)

ББК 85.334(4Укр)

© Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2021

© Львівське регіональне суспільно-культурне товариство «Надсяння», 2021

© Куц Г. М. (упорядник), 2021

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ТВОРЧА СПАДЩИНА ЛЕСЯ КУРБАСА	5
Квочун О. С. Меморіальний музей-садиба Леся Курбаса – данина пам’яті великого митця.....	5
Баландіна О. Є. Місце Леся Курбаса в історії українського театру	9
Шавріна М. Р. Леся Курбас: бунтівник та модерніст.....	11
Тихоненко А. В. Сім адрес Леся Курбаса у Львові.....	14
Шевченко А. А. Леся Курбас та його творча діяльність у «Березолі»	18
Кириченко Т. В. Перипетії творчого шляху Леся Курбаса.....	20
Васейко В. А. Вплив експериментального театру «Березиль» на театральне мистецтво Харкова.....	22
РОЗДІЛ II. ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ ЕПОХИ «РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ»	25
Шовкопляс Г. Є. Постать Леся Курбаса у спогадах Юрія Шевельова.....	25
Коваль Т. В. Леся Курбас: останній крок у вічність.....	29
Бабаян Є. А. Політика українізації 1920-х та епоха «Розстріляного Відродження»	31
Шайда С. Р. Що я можу розповісти світові про Леся Курбаса і як?	34
Куц Б. Ю. Радянська тоталітарна політична культура 1930-х у контексті маккіавелізму	38
Бугло М. С. «Розстріляне Відродження»: історичні передумови виникнення та значення для України.....	41
РОЗДІЛ III. МОДЕРНІЗМ ТА АВАНГАРДИЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ У 20-х – 30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ.....	44
Титар О. В. Філософія модернізму Леся Курбаса	44
Широка О. Б. Театр як синтез мистецтв: творча колаборація Л. Курбаса, В. Меллера та М. Куліша	47
Юскевич-Красковська М. О. Модерністські підходи в режисурі Леся Курбаса	49
Гевчук Х. І. Леся Курбас: новатор українського мистецтва.....	51

РОЗДІЛ II. ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ ЕПОХИ «РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ»

Г. Є. Шовкопляс

Київський університет імені
Бориса Грінченка

ПОСТАТЬ ЛЕСЯ КУРБАСА У СПОГАДАХ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА

Значна частина першої книги спогадів «Я—мене-мені (і довкруги)» всесвітньо відомого славіста-мовознавця, історика української літератури, літературного та театрального критика, організатора суспільного і культурного життя української еміграції Юрія Шевельова присвячена харківському театру. Безумовно, книга Шевельова – це класичні мемуари, але серед спогадів автора про себе і про свою добу знаходимо безліч цікавих і важливих фактів, спостережень, узагальнень і висновків, що стосуються театру. Попри те, що у спогадах йдеться лише про два харківські театри, які Шевельов відвідував у підлітковому віці та за юнацьких років, читач дуже добре розуміє, що аналізується розвиток українського театру в цілому, а також йдеться про два його типи, які визначилися у перші десятиріччя ХХ століття. Шевельов розрізняє театр провінційний (побутовий) та театр модерний (експериментальний), якому притаманне абстрактне мислення та масштабність. У пізньому есе «Зустріч з «Березолем» (1979), де йдеться про виставу грузинського театру Роберта Стуруа за п'єсою Брехта «Кавказьке крейдяне коло», Шевельов зберігає таку класифікацію, хоч і застосовує інші визначення: «Традиційний театр ілюструє. Театр Курбаса-Стуруа інтерпретує. Кому який театр більше подобається, справа смаку. Не хочу сказати, що ілюстративний театр мусить бути знищений. Особисто мені, однак, промовляє до серця театр інтерпретативний» [2, с. 326].

До театру у автора спогадів взагалі особливе ставлення: «Без театру я вже не мислив свого існування» [1, с. 126]. Один з упорядників книги спогадів у передмові під назвою «Прекраснодушність серед жахіття» пояснює цю закоханість Шевельова у театр таким чином: «Прекрасної душі не може бути й без естетичного складника – й нестримний, мало не маніакальний потяг Шевельова до мистецького життя (водночас і втеча від радянської буденності), вчашання насамперед до театрів, але й на всі доступні концерти та виставки, все це сформувало той «фірмовий» авторський стиль, що зіллявся з самим авторським єством» [1, с. 10]. Отже, слід вважати театр у житті Шевельова ліками від «екзистенційного жахіття» [1, с. 17] радянського буття. Для Юрія Шевельова зразком модерного українського театру був театр Леся Курбаса «Березіль», тоді як інший харківський театр, драматичний театр Миколи Сінельнікова був моделлю театру старого, немодерного, провінційного. Леся Курбаса автор спогадів сприймає як взірць режисера нового, модерного типу.

Водночас Курбас для Шевельова не просто символ або умовний знак нового мистецтва, що заперечує побутовий провінційний театр, але жива, творча людина, сучасник автора. Шевельов знав харківську адресу Курбаса, бачив режисера на харківських вулицях, відвідував всі прем'єри «Березоля», відстежував ставлення публіки до експериментів Курбаса.

З рецензії на виставу Курбаса за п'єсою Івана Микитенка «Диктатура» починається літературна діяльність Шевельова-критика та літературознавця. Але розповіді про рецензію передують розповіді про змагання Курбаса і Микитенка. З незвичною для нього емоційністю Шевельов відтворює атмосферу того вечора. У студентському гуртожитку, відомому серед харківських студентів під назвою «Гігант», відбулася дискусія про «Березіль». Шевельов, як свідок тих легендарних подій, описує ту дискусію так: «Зала була напхана, очі горіли, серця калатали» [1, с. 216]. З промовою виступав Микитенко: «Обличчя його чи то бульдога, чи Муссоліні, із зловісно стисненими щелепами було агресивні-

ше, ніж звичайно. З нелюдською впертістю якоїсь автоматичної гільйотини він висував проти Курбаса одне за одним політичні обвинувачення, що загрожували його діяльності й самому існуванню» [1, с. 217]. Що рухало Микитенком – ВУСПівська пристрасть до партійної однакості чи звичайна заздрість до Миколи Куліша, чиї п'єси ставив Курбас? Курбас намагався відповідати, але він був кращий режисер, ніж оратор. Пізніше Курбас отримав перемогу в інший спосіб: він поставив п'єсу Микитенка «Диктатура» – перекроїв її на епізоди, прибрав з неї побутовщину і зробив з агітки трагедію. Створив він це суто режисерськими (невербальними) засобами, не змінюючи тексту, додав пафосу у промови, відмовився від побутового жесту. Тут переважала праця режисера. Це була вистава режисера.

Прем'єра «Диктатури» відбулася 31 травня 1930 року. Преса накинулася на Курбаса, за словами Шевельова, «з виттям і скавунінням» [1, с. 218]. Саме тоді зовсім молодий Шевельов пише рецензію на захист Курбаса під назвою «Вистава діалектичної думки» і прилаштовує свою статтю через знайому дівчину у журнал «Радянський театр». Розуміючи небезпеку такого захисту, автор статті не бере псевдонім («псевдоніми вже були під обстрілом» [1, с. 218], – помічає Шевельов), а лише трохи змінює прізвище на «Г.Шевльов». Шевельов вважав цю рецензію дебютом, початком своєї літературної діяльності. Показово, що дебютний твір Шевельова було присвячено «Березолу» і Курбасу, які височили над тогочасним театральним Харковом і цілою Україною.

В епізоді двобою Микитенка і Курбаса у студентському «Гіганті» Шевельов описав лише зовнішність першого з супротивників, порівнюючи його «зловісно стисненні щелепи» і стиль виступу з Муссоліні, агресивність політичних звинувачень – з «нелюдською впертістю якоїсь автоматичної гільйотини». Шевельов не розповідає про виступ Курбаса. Лише кидає фразу про те, що Курбас отримав перемогу в інший спосіб. Автор спогадів симпатизує Курбасу, йому боляче описувати поразку Курбаса як оратора. Шевельов уникає деталей. Він опише зовнішність

Курбаса пізніше і напругу назве Курбаса генієм: «Світ не зносить геніїв, у ньому панували і пануватимуть посередності», – робить невтішний висновок Шевельов, – Кілька разів я зустрічав Курбаса, як він простував з театру до свого мешкання на Жаткінському завулку, я бачу його і тепер, у брунатному, хутром підбитому шкіряному плащі, з сивіючою гордою чуприною над високим чолом і гордовитим прямим носом. Я ніколи не бачив його у супроводі інших акторів, у веселому товаристві; він був звичайно сам, зрідка зі своєю дружиною Валентиною Чистяковою. Може це була випадковість, але сьогодні ця самотність здається мені закономірною і символічною» [1, с. 235].

Тема модерного театру і трагічний образ Курбаса не загубиться у творчості Шевельова. Він буде повертатися до них у своїх працях знов і знов, аналізуючи внесок режисера-реформатора у розвиток сучасного театру. Можна стверджувати, що Юрій Шевельов у своїх мемуарах був одним з тих, хто заклав певною мірою підвалини «курбасознавства», яке буде продовжено і розвинуто багатьма дослідниками творчості видатного українського режисера.

Література

1. Шевельов Ю. В. Я – мене – мені (і довкруги): Спогади. 1. В Україні Ю. Шевельов (Юрій Шерех); передм. С. Вакуленко; прим. С. Вакуленко; К. Каруник, Ю. Полякова, В. Романовський; упоряд. С. Вакуленко, О. Савчук; худ. оформ. О. Чекаль. – Харків: Видавець Олександр Савчук. 2017. – 728 с., 248 іл. Серія «Слобожанський світ». Випуск 11.

2. Шевельов Юрій Зустріч з «Березодем». //Юрій Шевельов. З історії незакінченої війни. Упорядники Оксана Забужко, Лариса Масенко. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 468.